

KARPAT HAVZASI'NDA BİR AVAR YAY USTASININ MEZAR KALINTILARI ESKİ TÜRKLERDE BİLEŞİK (KOMPOZİT) YAY YAPIMINA İLİŞKİN ARKEOLOJİK BULGULAR

CSILLA BALOGH
Dr., Szeged Üniversitesi
Jeoloji ve Paleontoloji Bölümü, Macaristan
csillabal@gmail.com

ÖZ

Bu makale, Macaristan'da 2010 yılında kazılmış ve 6. yüzyılın sonu veya 7. yüzyılın başına tarihlenen bir Avarlı ok ustasının mezarı hakkındadır. Bu mezar, içinde aletler ve yarı tamamlanmış boynuzdan yaylar bulunan ünik özellikte bir mezardır. Mezarda yatan erkek, yay yapan bir ustadır ve göçebe ritüellerine göre atı ve silahlarıyla gömülmüştür. Aletleri sağ baldırının yanına konmuştur (iki keser, iki çekiç, bir eğe, bir testere, bir bıçak, bir el matkabı, iki ufak çatallı alet). Mezarda yanında aletler bulunan 40-49 yaşındaki erkek, sadece kemik ve boynuzdan obje üretmiyordu aynı zamanda metal işiyle de uğraşmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Avar, arkeoloji.

THE GRAVE OF AN AVAR BOWYER IN THE CARPATHIAN BASIN

ABSTRACT

This article presents a burial of an Avar bowyer excavated in 2010 in Hungary (Fig. 1) and dated to the end of the 6th century or to the very beginning of the 7th century (Fig. 2-3). Its unique feature is that it consisted of a number of tools (Fig. 4) and semi-finished bow plates of horny material (Fig. 5). The man lying in the grave must have been a craftsman also making bows. He was buried according to nomadic rite, i.e. together with his horse and weapons. His tools (2 adzes, 2 hammers, a file, a saw, a splitting knife, a hand drill and a small two-pronged tool) were placed to his right calf. The semi-finished bow plates of horny material were placed in a melting pot. In connection with the interpretation of the finds from the grave, we try to reconstruct in accordance with specific archaeological finds how the dreaded weapon all over Eurasia, the composite bow of nomads, should have been made. On the other hand the tools found beside of the deceased reveal that the 40-49 year old man buried in the grave not only produced objects of bone and horn, but also dealt with metalworking.

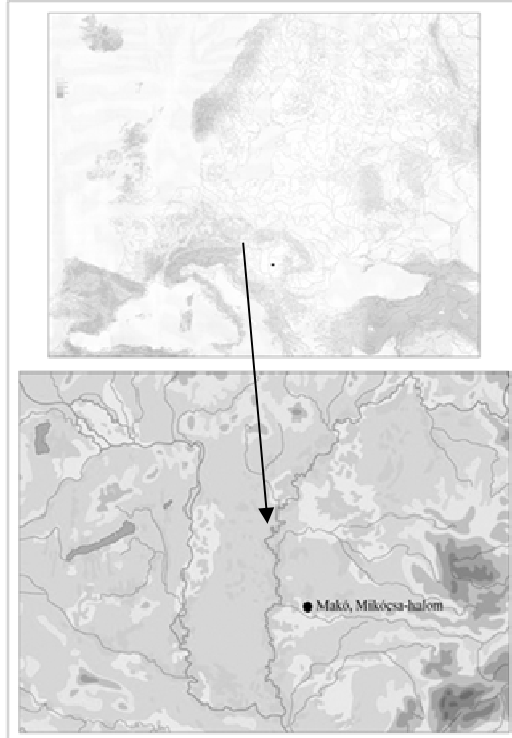
Keywords: Hungary, Avar, archaeology.

GİRİŞ

Türklere ilişkin arkeolojik buluntuların en tipik öğeleri atlı definler ve mezarlara konulmuş yay, ok, sadak (okluk) gibi atlı bozkır savaşçıların vazgeçilmez silahları ve donanımlarıdır.¹ Şimdiye kadar kazılmış Eski Türk Çağı mezarlarının neredeyse her birinde karşımıza çıkan bileşik ya da kompozit diye bilinen yayların hayvan kemiklerinden veya boynuzdan hazırlanmış parçalarının, yay başlarının ve kabzalarının mukavemet gücünü artırmak için kullanıldığı bilinmektedir.

Avrasya çapında son derece önemli bir yeri olan bu silahların hazırlanışına ilişkin arkeolojik veriler maalesef bulunmamaktadır. Şimdiye kadar Avrasya bozkırlarında yapılan kazıların hiçbirinde yay yapımında kullanılan aletlere ve malzemelere de rastlanmamıştır. Bu Erken Orta Çağ (4-8. yüzyıl) dönemine ait yayların hazırlanışına ilişkin bilgilerimiz ancak konunun uzmanları tarafından yapılan rekonstrüksiyonlara dayanmaktadır.

Bu çalışmada, 2010 yılında Doğu Macaristan'da 6. yüzyıl sonlarına, 7. yüzyıl başlarına ait bir Avar mezarında yaptığımız kazıda gün ışığına çıkan buluntuları tanıtacağız. Mezarda yay yapımında kullanılan pek çok alet yanında yarı işlenmiş kemiklerin de bulunması, mezara defnedilen kişinin çok büyük bir olasılıkla bir yay ustası olduğuna işaret ediyor. Mezardan çıkan aletlere ve bu aletler üzerinde yaptığımız incelemelere dayanarak Erken Ortaçağ döneminde bir Türk, daha doğrusu bir Avar yayının nasıl yapıldığını anlamaya çalışacağız.

Resim: 1 Kazı alanı

¹ Bu çalışma OTKA-K 109510 numaralı proje desteğiyle hazırlanmıştır.

MEZARLIĞIN KONUMU VE İNCELENEN MEZAR

Kazı alanı, Karpat Havzası'nın ortasında, Macaristan'ın Makó şehrinin yanında, Tisza Nehri'nin orta bölümünde, Tisa'nın Maros Nehri'yle birleştiği yerde bir lös tepesinde ve bu alan bugün, çevresi Maros Nehri'nin yan kollarıyla çevrili, zaman zaman sular altında kalan sazlık bir bölgedir (Resim: 1). Mezarlık olarak kullanılan tepe, bu alanda bir yükselti olarak karşımıza çıkıyor. İnceleyeceğimiz mezarlık, bir fabrika inşaatı nedeniyle yaptığımız kurtarma kazısı sonucunda ortaya çıkmıştır.

2010 yılında, bu alanda 251 mezarda arkeolojik kazı yaptık.² Mezarlar, gömme adetleri - batı-doğu ve kuzeybatı-güneydoğu oryantasyonu, niş-mezarlar (Alm. *Nischengrab*), kabin mezarlar (Alm. *Stollengrab*) ve pek çok kurban hayvanı - ve arkeolojik buluntuları, 6-7. yüzyıl Doğu Avrupa bozkırlarının mezarları ve gömme adetleriyle yakınlık gösteriyorlar. Mezarlardan çıkan sikkeler ve buluntulardan bu mezarlığın 568-630 tarihleri arasında kullanıldığı anlaşılıyor. Mezarlık, Körös-Tisa-Maros Nehirleri arasında yaşamış diğer toplulukların kabin mezarlarıyla da benzer özellikler gösteriyor. Karpat Havzası'nda, Tisa Nehri'nin batısında, Körös-Tisa-Maros Nehirleri'nin çevrelediği bölgede yerleşen bu topluluk, Avarlara Doğu Avrupa bozkırlarında bir yerde, Avarların batıya göçü sırasında katılmış olmalı.

Sözü edilen bu topluluğun etnik kökeni hakkında şimdiye kadar çeşitli görüşler ileri sürülse de, bunlar şimdilik varsayımdan öteye geçemiyor. Tisa Nehri'nin batısındaki bu topluluğun doğu kökenlerine de işaret eden Dezső Csallány onların, tarihi kaynaklardan da bildiğimiz Kutrigurlar olması gerektiğini düşünüyordu (Csallány, 1934:211-212). János Harmatta, benzer nitelikteki Volga Bulgar mezarlarına dayanarak etnik kökenlerini Kutrigur-Bulgar olarak düşünmüştü (Harmatta, 1954:205). Aynı şekilde Péter Somogyi de, Karadeniz'in kuzey kıyı şeridinde 6-7. yüzyılda oluşan Sivaşovka kültür çevresi gömme adetleriyle olan ortak yönleri nedeniyle bu topluluğun Kutrigur kökenli olduğunu ileri sürmüştü (Somogyi, 1987:145-147). Raşo Raşev de aynı görüşteydi (Raşev, 2007:104-117). Béla Kürti, Seyhun Nehri boyunca oluşan Ceti Asar kültürüyle olan benzerlikleri nedeniyle bu topluluğun Orta Asya kökenli olması gerektiğini düşünüyor (Kürti, 1996:131). Gábor Lőrinczy, etnik köken konusunda çok daha temkinlidir ve bu topluluğun Doğu Avrupa bozkır kökenli olduğundan söz eder (Lőrinczy, 1998:355). Bu görüşe biz de tamamen katılıyoruz.

Mezarlıktaki 61. mezarda 40-49 yaşlarında bir erkek iskeleti bulunuyor (Resim: 2). Ölü, mezarın kuzey duvarına oyulmuş boşluğa (niş-mezara) gömülmüş. Metal kakma süsleri olan bir kemeri ve yine aynı şekilde metal kakma süsleri olan bir ayakkabısı var. Kılıcını, yayını ve içi temrenlerle doldurulmuş okluğunu yanına koymuşlar. Sağ bacağı yanında aralarında törpü, bıçaklar, keserler, çekiçler, çivi çekme aleti, işaretleme ve çizme amaçlı çeşitli aletler vs. dışında demir levhadan hazırlanmış bir döküm kabı da

² Bu mezarlığın daha ayrıntılı bir tanıtımı için bkz. Csilla Balogh, Orta Tisa Bölgesi'nde Avar Çağı'na ait bir mezarlık (Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan). *XVII. Ortaçağ-Türk Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. 02-05.10.2013. İstanbul (Baskıda).

bulunuyordu (Resim: 3, 4). Döküm kabı (Resim: 4, 5), işlenmiş hayvan kemikleri ve boynuz parçalarıyla, yay kemikleri doluydu (Resim: 5).

Bu araç gereçlerin tek bir mesleğe ait olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim ağaç ve kemik işleme araç gereçleri yanında metal işleme, demirci ve kuyumcu araç ve gereçleri de bulunuyor (Resim: 4, 3-5, 8).

Sekiz biçimli preslenmiş kantar takımları, ayakkabısı üzerindeki simetrik kakma metal süslemeler, maske tasvirli kayış ucu süsleri ve preslenmiş, kemer tokası biçimindeki metal kakmalar gibi tipik nesnelere dayanarak 6. yüzyılın en sonuna, 7. yüzyılın en başına tarihlendirilmesi gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

ARKEOLOJİK VERİLERE VE ANALOJİLERE DAYANARAK YAY YAPIMININ REKONSTRÜKSİYONU

Avar yayı, bileşik yay diye bilinen yaylardandır ve yapımında üç farklı malzeme kullanılmıştır:³ İç yapı (okçuya bakan yüzeyi), ahşap bir iskeletten oluşmaktadır. Dış yüzeyi (hedefe bakan yüzeyi), esnekliği artırarak yayın gerilmeye dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla tabakalar halinde yapıştırılmış hayvansal kökenli sinirlerle (tendonlarla) güçlendirilmiştir. Yay kollarının uç kısımları ve kabzası, dayanıklı bir malzeme olan boynuzla kaplanmıştır. Bu sayede yay, gerilmesi sırasında normalden on kat daha fazla çekme kuvvetine maruz kalabilmektedir. Kabza kısmındaki boynuz kaplama ise, okun yaydan fırlaması sırasında ortaya çıkan ve sürtünmeden kaynaklanan yıpratıcı etkiye karşı kabzayı korumaktadır. Söz konusu sinirler (tendonlar) ve boynuz kaplama, ahşap iskelete hayvan dokularından elde edilen bir çeşit tutkal ile yapıştırılmışlardır. Bu sayede yayın şekil değiştirme ve esneklik kabiliyeti artırılmıştır.

Ahşap iskelet günümüze kadar ulaşmadığından yay yapımında ne tür bir ağaç kullanıldığını ancak tahmin etmek mümkündür. İskeletin yapımı için gerekli olan ağaç sert, fakat esnekliği de en iyi sağlayabilen, aynı zamanda hafif ve yapışmanın iyi olabilmesi için nem emici özelliği yüksek olan bir ağaç olmalıydı. Akçağaç, dişbudak ve huş ağaçları tüm bu özelliklere sahip ağaçlardandır.

Söz konusu Avar mezarındaki aletlerden biri, yay yapımı için gerekli olan ahşap malzemenin temini ve işlenmesi için kullanıldığını düşündüğümüz bir çeşit keserdir (Resim: 4, 1-2). Daha önceki literatürde bu aletin bir çeşit çapa, kürek, keski, balta ve hatta at nalının bakımında kullanılan bir alet olduğu ileri sürülmüştü. Fakat etnografik analogiler yardımıyla bu aletin ahşap oymacılığında ve işçiliğinde kullanılan bir alet olduğu anlaşıldı (Erdélyi, 1965; Erdélyi, 1967). Karpat Havzası'nda ilk olarak Keltler döneminde ortaya çıkan bu alete Roma dönemi buluntuları arasında da rastlıyoruz, fakat elimizde somut kanıtlar olmadığından bunların Kavimler Göçü Dönemi'ndeki (4-8. yüzyıl) benzerleriyle doğrudan bir ilişkisi olduğunu söylemek zordur. Bu aleti Altaylar bölgesinde, Tuva'da, Yukarı Ob bölgesinde, Batı Sibirya'da, genel olarak Orta Asya'da I. Türk Kağanlığı

³ Bileşik (kompozit) bir yay olan Avar yayı, Osmanlı bileşik yayı ile birçok noktada ortak özellikler göstermektedir. Osmanlı bileşik yayının özellikleri ve yapım aşamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Acar/Özveri, 2008.

döneminde de (6-7. yüzyıl) görebiliyoruz (Kovács, 1983:38).⁴ Doğu Avrupa'da ilk olarak Hazarlar döneminden (7. yüzyılın en sonundan) itibaren görülürler (Kovács, 1983:39). Buna dayanarak sözü edilen bu keser türünün, Avarların maddi kültüründe Asya kökenli olduğunu anlaşıyor.

Yay kollarının uç kısımları ve kabzadaki kaplamalar Avar dönemi yaylarının çoğunda normal boynuzdan, geyik boynuzlarından, nadiren de büyük baş hayvanların kaburgalarından yapılıyordu. Bu iş için en uygun boynuz, Avrupa'nın büyük bir kısmında, Kafkasya'da, Anadolu'da ve Asya'nın batı ve orta kısmında görülen alageyik (*Dama dama*) boynuzuydu.⁵ Alageyiğin boynuzu kış sonuna doğru kendiliğinden düşer ve beş ay geçmeden yerine yeni boynuz çıkar. Dolayısıyla boynuz malzemesi temin etmek oldukça kolaydı.

Eğri boynuz parçalarının doğrultulması işi kaynar suda pişirme yoluyla veya buharda bırakmak suretiyle yapılıyordu. Elde edilen boynuz levhaların işlenmesi ve şekillendirilmesi için kesici alete, yontma aletine, testere ve törpüye gerek vardı. Söz konusu Avar mezarından çıkan aletler arasında bu saydıklarımızın hepsi mevcuttur.

Testere (Resim: 4, 10), Erken Ortaçağ Avrupası'nda son derece nadir bir buluntudur. Karpat Havzası'nda, sözünü ettiğimiz bu buluntu dışında, Jutas'taki 166 nolu kuyumcu mezarında (Rhé/Fettich, 1931:32) ve Örménykút'da (Bende, 2003:190, Resim 2. 4) bulunmuş iki örneğimiz daha vardır. Batı Avrupa'da sadece İsveç'teki Drocksjör'de testereye rastlanmıştır (Wolters, 1998:375).

Mezarda bulunan saplı testerenin metal kısmı kavilidir ve kesici dişler kavisin iç kısmındadır. Sap kısmı ise boynuzdan yapılmıştır. Boynuzların istenilen ölçülerde kesimi için kullanılan bu testere, boynuzları ortalarından ikiye bölmek için de kullanıyor olmalıydı.

Bu suretle yarım daire şeklinde kesilen boynuzların tümsek tarafları keskin bir cisim yardımıyla yontularak düz ve pürüzsüz bir hale getiriliyordu. Buluntularımız arasında, sadece geniş kesici kısmı günümüze ulaşan yontma aleti (Resim: 4, 7) bu amaca hizmet ediyor olmalıydı.

Düz ve pürüzsüz hale getirilerek ölçüye göre kesilen levhaların (ve ahşap iskeletin) yapışma yüzeylerine, yapışmanın daha iyi olabilmesi için çeşitli yönlerde gelişi güzel taşın çekilmiştir.⁶ Alageyik boynuzunun yapısı zaten yapışmayı en iyi sağlayacak fiziki özelliklere sahiptir, fakat yine de bu malzeme üzerine kısmen de olsa oluk açma, yani taşın çekme ihtiyacı duyulmuştur. Mezardan çıkan birkaç boynuz parçası üzerinde bu işlemin izleri açıkça görülmektedir. Bu taşın çekme işlemi muhtemelen, buluntular arasındaki sapı kemikten olan, ucuna doğru incelen ve paralel dişleri olan ucu yuvarlatılmış törpü (Resim: 4, 6) ile yapılmış olmalı.

⁴ Orta Asya'daki veriler için bkz. Kovács, 1983:67-71. dipnotlar.

⁵ Osmanlı yaycılarını ise bileşik yay yapısında manda boynuzunu tercih ediyorlardı, bkz. Acar/Özveri, 2008:125.

⁶ *Taşın çekme*, Osmanlı yay yapıcılığından bildiğimiz üzere, *taşın* diye adlandırılan ve minik bir tırnığı andıran ve testere gibi dişleri olan demir bir alet ile yay yapımında kullanılan farklı malzemelerin yapışma yüzeylerine oluklar açılması işlemidir Acar/Özveri, 2008:126.

Şimdiye kadar sadece Erken Ortaçağ'daki (Kavimler Göçü Dönemi, 4-8. yüzyıl) kuyumcu mezarlarında görüldüğünden antik dönemlerdeki kuyumcuların törpü kullanıp kullanmadığını bugün için henüz kanıtlayamıyoruz (Wolters 1998:375). Avar Kağanlığı bölgesinde toplam yedi mezarda törpü bulunmuştur. Bunlardan beşi kuyumcu mezarıdır. Bu çalışmada söz konusu Avar mezarından çıkan törpü en çok Mokrin (Sırbistan) Avar mezarlığı 31. mezarından çıkan törpüye benzemektedir (Ranisavlyev, 2007:T. IX. 1). Her ikisinde de törpü dişleri sık ve paralel biçimde oluşturulmuştur. Bu tür törpüler, törpüleme işleminde ortaya çıkan talaş oluşumu nispeten büyük olacağı için hassas kuyumculuk işlerinde değil, ağaç ve kemik gibi malzemelerin törpülenmesi için kullanılıyor olmalıydılar.

Boynuz levhalar ahşap iskelete hayvan dokularından elde edilen bir çeşit tutkal ile yapıştırılıyordu. Avar yayında bu organik tutkalın tam olarak nelerden yapıldığını gösteren verilerimiz yoktur, fakat etnografik analogiler bu tutkalın hayvan kıkırdağının, kemiklerinin ve derisinin pişirilmesiyle elde edilmiş olabileceğine işaret ediyor.⁷

Ahşap iskelet ve boynuz kaplamalar, elde edilen organik tutkal ile birbirlerine yapıştırıldıktan sonra ayrılmaları için kalın bir iple sınıksı sarılarak bağlanırdı.

Bundan sonra ise sinir dōşeme işleminde geliyordu. Dōşenecek sinirler (tendonlar) herhangi bir büyükbaş hayvanın (alageyiğın, atın, sığırın) bacak sinirlerinden elde ediliyordu. Sinirler, iyice kurutulduktan sonra uçları ve birleşme noktaları tamamen bezaylaşmaya ve iyice yumuşaymaya kadar dövülerek liflerine ayrılıyordu. Lifleri birbirinden ayırma işlemi ise, incelediğimiz Avar mezarında bulunduğumuz (daha önce örneğine hiç rastlanmayan) iki dişli küçük bir tırmığı andıran alet ile yapılıyordu. Aletin sapı ince, uzun, dikdörtgen biçimlidir ve sapın sonuna doğru biraz incelik ve sivrilir. Üzerinde ağaç kalıntıları bulduğumuzdan, sapındaki tutacak kısmının ağaçtan yapıldığı anlaşılıyor (Resim: 4, 9).

İncelediğimiz Avar mezarında bulunan aletler bir yay yapımı için gerekli olan aletlerdir ve bu aletler yay yapımının bütün safhalarında kullanılabilirler. Fakat bir zamanlarki sahibi bu aletleri muhtemelen sadece yay yapımında değil, kemikten başka nesnelere (ör.: kemikten kemer tokaları, kemikten süs eşyaları, gem pimi vs.) yapımında da kullanıyordu. Buluntular arasındaki döküm kabı, kuyumcu çekici ve uzun saplı el matkabı, mezara defnedilen erkeğin sadece yay yapımından, kemik işlemeciliğinden değil, kuyumculuktan da anladığını gösteriyor. Ölümünden sonra sahip olduğu bütün aletleri ise mezarda yanına gömdüler. Bunu iki şekilde açıklamak mümkün; çevresinde, çok teknik bilgi isteyen yay yapımından anlayan bir kimsenin olmamasıydı veya aletlerin de beraberinde gömülme sebebi öteki dünyada da mesleğini sürdürebilmesi içindi.

⁷ Osmanlı bileşik yayında ise sinir (tendon) tutkalı ve balık tutkalı kullanılıyordu, bkz. Acar/Özveri, 2008:129.

SONUÇ

Burada tanıtmaya çalıştığımız mezar, Avar dönemi arkeoloji araştırmalarının Türk halklarının arkeolojik ve etnografya araştırmalarında nasıl kullanılabilceğinin, Türk kültür ve teknoloji tarihine nasıl ışık tutabileceğinin çok iyi bir örneğidir.

Eski Türklerin maddi kültürü hakkındaki bilgilerimiz ancak Eski Türklerin mezarlık yapılarına ilişkin geniş çaplı arkeolojik kazıların yapılması ve bunların sistematik biçimde incelenmesiyle artabilir. Fakat Eski Türklere ilişkin geniş çaplı arkeolojik araştırmalar son derece azdır. Bu noktada, kimi problemlerin incelenmesinde Avarlara ilişkin arkeolojik araştırma sonuçlarının kullanılabilceğini düşünmekteyiz. Nitekim Türk dilli Avarlar, 568'den 9. yüzyıla kadar Avrupa tarihinde çok belirleyici bir rol oynamıştır. Bunun sonucu olarak Karpat Havzası'nda Avar döneminden kalan yaklaşık 3.500 mezarlık bulunmaktadır. Şimdiye kadar ise yaklaşık 60.000 Avar mezarı kazılmış ve buluntuları incelenmiştir. Bu buluntular arasında Orta Asya'dan getirdikleri defin adetlerinin izleri yanında, inanç dünyalarına ve maddi kültürlerine ait bulgular da önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acar, Şinasi, Murat Özveri. 2008. "Yaycı Yusuf Beşe Terekesinin Düşündürdükleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, IX/1-2 (2007-2008): 119-136.
- Bende, Lívia. 2003. "Temetkezési szokások a Székkutas-kápolnadűlői avar kori temetőben. – Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő", *B. Nagy K.: A Székkutas-kápolnadűlői avar temető*, ed. Lívia Bende, Gábor Lőrinczy, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica, Szeged, 1: 305–330.
- Csallány, Dezső. 1934. "A Szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet. – Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit", *Dolgozatok*, 9-10 (1933-34): 206-214.
- Harmatta, János. 1954. "Beszámoló Fettich Nándor „Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez” c. könyvének megvitatásáról" *Archaeológiai Értesítő*, 81: 204–206.
- Erdélyi, István. 1965. "Látogatás egy mongol kovácsmesternél", *Ethnographia*, 76: 464.
- Erdélyi, István. 1967. "Néprajzi jegyzetek Észak-Mongóliából", *Ethnographia*, 78: 124-125.
- Kovács, László. 1983. "A Hajdúböszörmény-Erdős tanyai honfoglaló sírlelet. Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez. – Der landnahmezeitliche ungarische Grabfund von Hajdúböszörmény-Erdős tanya. Angaben zur Verbreitung der Hohlbeile in der awaren- und landnahmezeit", *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve*, 5: 19-52.
- Kürti, Béla. 1966. "Régészeti párhuzamok a kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez. – O probleme vostočnogo proishoždeniâ katakombnyh pogrebenij (Stollengräber) evropejskih avarov", *Tisicum*, 125-135.

Lőrinczy, Gábor. 1998. "Kelet-európai steppei népesség a 6-7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez.—Osteuropäische Steppenvölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß", *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica*, 4: 343-372.

Ranisavljev, Aleksandr. 2007. "Ranosredn'evakovna nekropola kod Mokrina.—Early medieval necropolis near Mokrin", *Srpsko Arheološko Društvo*, 4, Beograd.

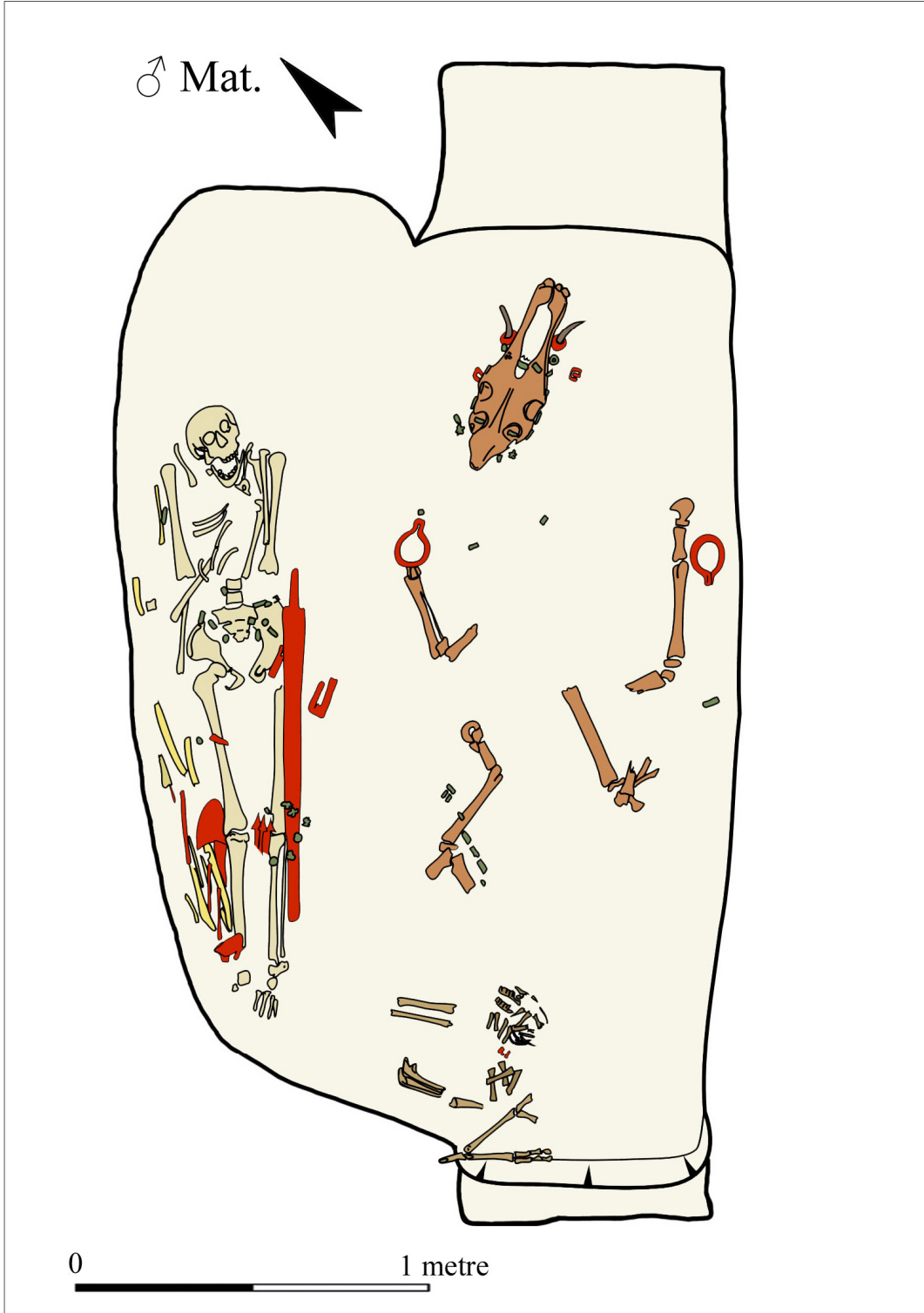
Raşev, Rašo. 2007. *Prabългарite prez V-VII vek. – Die Protobulgaren im 5.-7. Jahrhundert*, Veliko Trnovo.

Rhé, Gyula, Nándor Fettich, 1931, "Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn", *Skythika*, IV, Prague.

Somogyi, Péter. 1987. "Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Riterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert", *Archaeologica Austriaca* 71: 121-154.

Wolters, Jochem. 1998. "Goldschmied, Goldschmiedekunst", *Reallexikon*, 12: 362-386.

Resim: 2, 61. mezar dokümantasyonu

Resim: 3, 61. mezara ait fotoğraflar

Resim: 4, 61. mezarda bulunan aletler. 1-2. Keser; 3-4. Çekiç; 5. Döküm kabı; 6. Törpü; 7. Yontma aleti; 8. Matkap; 9. Sinir (tendon) tarağı; 10. Testere

Resim: 5, Yarı işlenmiş yay kemikleri